

УДК 329.1:323 «1980/1990»

**ПРОТЕСТНІ РУХИ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ У 1980-1990 РР.
(НА ПРИКЛАДІ ПОЛЬЩІ, ЧЕХІЇ ТА СЛОВАЧЧИНИ)****Ірина Чміль**

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра політології,
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: iryna.chmil@ukr.net*

Розглянуто передумови утворення протестних рухів у Польщі, Чехії та Словаччині. Проаналізовано особливості їхньої діяльності у період трансформації політичних систем. Досліджено роль протестних рухів у демократизації центральноєвропейських країн.

Ключові слова: протестні рухи, комуністичні партії, трансформації політичних систем, незалежність, криза, революція, демократизація.

Трансформація політичних систем країн Центрально-Східної Європи, що мала місце у 80 – 90-х роках ХХ ст., сприяла утворенню й активізації діяльності протестних рухів. Вони як суб'єкти соціально-політичних змін пришвидшили перехідні процеси.

Бездіяльність влади у період назріваючих криз, а також неспроможність правлячої верхівки нормалізувати складну економічну та політичну ситуацію призвели до масових протестів, котрі зразу ж перетворилися на потужні опозиційні рухи.

Найпершою серед центральноєвропейських країн на шлях посткомуністичних змін стала Польща, яка фактично дала поштовх до утворення протестних рухів у всіх інших країнах регіону. Це була своєрідна ланцюгова реакція, зумовлена кризою комуністичної влади у Центральній Європі.

Чехословаччину, як і Польщу, можна вважати зразком демократичної діяльності опозиційних суспільних рухів, враховуючи, що досягнення мети цих рухів відбулося мирно, без використання зброї та кровопролиття. Тому вивчення передумов утворення, особливостей діяльності й ролі протестних рухів у Польщі, Чехії та Словаччині дасть змогу визначити наслідки функціонування цих опозиційних формувань, розглянути їхнє значення у демократизації власних країн, а також виробити певний імовірний сценарій розвитку подій у країнах, котрі перебувають на шляху переходу до демократії.

Передумови утворення й особливості діяльності суспільних рухів розглядали багато науковців. Так, значний внесок у розвиток теорії суспільних рухів зробили американські вчені Г. Блумер, У. Корнхаузер, Д. Макадам, С. Терроу, Ч. Тіллі, французький дослідник А. Турен, американський соціолог Н. Сметзер, польський науковець П. Штомпка, російські вчені О. Здравомислова, О. Яницький [3, с. 91], О. Ротмістров [7] та ін. Суспільні рухи у країнах Центрально-Східної Європи аналізували канадські науковці Дж. Крапфл [12] та В. Гомез [11], угорський дослідник М. Сабо [13] та ін.

Мета статті – визначити передумови утворення польської профспілки «Солідарність», Громадянського форуму в Чехії та Громадськості проти насилля у Словаччині, розглянути соціальний контекст та особливості їхньої діяльності у період

трансформації політичних систем, дослідити роль та місце цих протестних рухів у демократизації центральноєвропейських країн.

У Польщі основою формування впливового опозиційного руху стали протести робітників, що зародилися ще у 70-х роках ХХ ст. Спочатку ці протести були локальними, а з 1980 р. набули масового характеру і поширилися в усій країні. Активізацію робітничого руху спричинив наказ дирекції про звільнення з роботи крановщиці Анни Валентинович, яка працювала на Гданській верфі ім. Леніна і була символічною постаттю на всьому Балтійському узбережжі ще з часів страйку 1970 р. Робітників обурювала вседозволеність керівних структур державних установ, вони вимагали змін. Ситуацію погіршувала й складна економічна ситуація у Польщі, що негативно позначилася на становищі працівників. Чинником великої хвилі страйків у Польщі стало підвищення з липня 1980 р. цін на м'ясо. Наслідком зростання вартості продуктів мало бути збільшення зарплат, але цього не трапилося. Правляча комуністична верхівка не сприяла подоланню криз, що назріли у суспільстві, а ще більше поглиблювала їх. У зв'язку з подіями в Польщі був заснований страйковий комітет, очолений Л. Валенсою. Комітет висунув низку вимог, серед котрих погодження комуністичної влади з існуванням незалежних профспілок. Так, у 1980 р. після прийняття правлячою верхівкою цієї вимоги, з представників польської творчої інтелігенції сформувалася незалежна профспілка «Солідарність», куди масово почали вступати робітники [5]. Її виникнення зумовлене не лише економічними проблемами. Прагнення ліквідувати монополію Комуністичної партії на владу належало до головних завдань опозиційного руху. Дії влади позначилися на переорієнтації польського протестного руху з робітничого на виражений антикомуністичний. Так «Солідарність» стала початком кінця комуністичної ери в Польщі.

У Чехословаччині передумови утворення протестних рухів були не стільки економічні, скільки політичні. Наприкінці 80-х років назріла криза комуністичної влади, спричинивши формування опозиційних сил. Рух протесту проти політичного режиму розгортався під гаслами демократичних перетворень, незалежності, а також зближення з Європою.

Діяльність «Солідарності» значно вплинула на формування протестних рухів у Чехословаччині. Такий вплив зумовлений насамперед тим, що у Польщі опозиція виникла та почала діяти раніше, вирізнялася силою, впливом і наявністю активістів з роками досвіду проведення антикомуністичних протестів, а також мала суттєву підтримку західноєвропейських країн та США.

У кінці 80-х років польські й чеські інтелектуали організували спільні зустрічі з метою обговорення і пошуку шляхів вирішення існуючих проблем. Для Чехословаччини важливість цих зібрань полягала, передусім у можливості перейняти досвід польського антикомуністичного руху. Так, під впливом польських подій, на хвилі антикомуністичних виступів у Чехії виникає опозиційний рух – Громадянський форум (ГФ) на чолі з В. Гавелом, у Словаччині його аналогом стає Громадськість проти насилля (ГПН), яку очолив Я. Чарногурський [6].

У Польщі бездіяльність влади у напрямі врегулювання складної економічної ситуації виявилася причиною значного падіння рівня підтримки правлячої Польської об'єднаної робітничої партії (ПОРП). Усередині партії також назрівала криза. Це ще більше посилювало неспроможність правлячої верхівки діяти ефективно. Економічна ситуація в Польщі була нестабільною, зростала інфляція, що впливало на рівень життя населення. Невдоволення серед громадян у всій країні знову почало зростати,

розпочалися страйки та протести. Уряд змушено пішов на поступки, аби заспокоїти протестувальників, і прийняв рішення звернутися до лідера «Солідарності» Л. Валензи з проханням повернути страйкуючих на робочі місця, пообіцявши лібералізацію політики і легалізацію «Солідарності». Після такого кроку влади кількість членів цього опозиційного формування значно зросла. До лав «Солідарності» вступило майже 10 млн. осіб, кожен третій дорослий поляк. Серед них – численні члени Комуністичної партії (ПОРП), котрі не погоджувалися з політикою влади. Поступово «Солідарність» перетворилася на потужний протестний рух, який прагнув демократизації, реалізації соціальних гарантій і заборони цензури [2].

На відміну від Польщі, суспільні рухи у Чехословаччині виявилися слабшими, оскільки профспілки, інтелігенцію та дисидентів у цій країні населення не дуже підтримувало.

Нацистська окупація 1939 – 1945 рр., тоталітарна комуністична держава та «Празька весна» 1968 р. радикально скоротили чисельність чеської еліти та змінили її характер. З одного боку, інтелігенцію знищували фізично або ж виганяли до еміграції, а з іншого – відтіснили на узбіччя суспільства. Отже, чеська еліта, яка намагалася вивести власне суспільство на якісно новий рівень розвитку, у 1989 р. була знесилена, нечисельна, слабка та надійно ізольована від суспільства комуністичним режимом. Вона входила у невеликі групи, до котрих належали переважно інтелектуали найрізноманітнішої політичної орієнтації та найрішучіші й сміливі представники інших суспільних верств, здебільшого студенти та робітники. Найчисельніша, відома і впливова – група «Хартія 77» [9].

Спочатку таку назву мав маніфест про права людини, підписаний у Чехословаччині на початку 1977 р. групою чеських і словацьких правозахисників, але за короткий час «Хартія 77» перетворилася у політичну опозицію та рух за права людини. Фактично її прийняття пов'язане з ратифікацією Чехословаччиною документів ООН у галузі прав людини. Хоча офіційна Прага, як і Москва, зобов'язалася виконувати міжнародні домовленості, на практиці про них ніхто й не пам'ятав. Поступово «Хартія 77» почала розширювати поле своїх зацікавлень від прав людини до довкілля й економічної реформи. Однак це формування не зуміло зайняти нового місця децентралізованої, зорієнтованої на конкретні проблеми політичної опозиції. Радше, окресливши питання, «Хартія 77» стала фундаментом для утворення нових типів опозиції.

Тим часом у Словаччині на першому плані поставали екологічні проблеми, зокрема після аварії на Чорнобильській АЕС. Питання охорони довкілля було не рівнозначним антикомунізму; хоча для багатьох саме воно виявилось першим кроком у цьому напрямі. Поява екологічних протестів допомогла перетворити боротьбу проти правлячого режиму з інтелектуального заняття на сфокусовану полеміку. Проте словацьку опозицію обмежувала ізоляція її членів. «Зелені», митці, церква, інтелектуали оберталися у різних колах [4, с. 123]. Їм, як і «Хартії 77» не вистачало згуртованості та погодженості у конкретних діях, що значно б полегшило досягнення визначених цілей. Такі проблеми перешкодили рухам «зелених» у Словаччині й «Хартії 77» стати потужними рухами. Однак саме ці словацькі та чеські групи протесту, зокрема «Хартія 77» стали фундаментом для утворення впливових антикомуністичних рухів Громадянського форуму (ГФ) у Чехії та Громадськості проти насилля (ГПН) у Словаччині.

ГФ утворено 19 листопада 1989 р., через два дні після початку «Оксамитової революції», як реакція на жорстокий розгін поліцією 17 листопада студентської демонстрації. Популярності цього руху сприяла його доступність для простих громадян. Засновники форуму описали рух як «відкритий для всіх сегментів і сильних сторін чехословацької громадськості» [11] наголошуючи, що «кожен може приєднатися до Громадянського форуму», бо це – «рух обох наших народів». ГФ звернувся до суспільства зростою та зрозумілою програмою, де закликав повернутися до свободи, демократії, державної незалежності та Європи. Рух також виявився спроможним ефективно спонукати суспільство до початку активних дій, спрямованих проти чинного режиму (відомих під назвою «Оксамитова революція») та на підтримку вимоги нового напрямку розвитку країни [6].

Особливості виникнення ГПН у Словаччині варто розглядати крізь призму політичних подій, котрі відбувалися в країні наприкінці 80-х – на початку 90-х років. Колишній учасник ГПН Л. Снопко зазначав, що у Чехії до 1989 р. дисидентів налічувалося значно більше, ніж у Словаччині. На його думку, ГПН виник як реакція на інцидент у Празі 17 листопада, хоча у Словаччині відбулася студентська демонстрація за день до початку революції, тобто 16 листопада. Саме за Братиславою наступного дня протести студентів почалися й у Празі. Однак Л. Снопка все ж зазначає, що ГПН утворився майже одночасно з ГФ, оскільки їх виникнення пов'язане спільною першочерговою метою діяльності – поваленням комуністичної влади [10].

На відміну від ГФ, ГПН був обмеженіший. У його установчій декларації зазначено: це – рух лише «культурної та академічної громадськості». Хоча ГПН закликав громадян до боротьби задля діалогу та демократії, але насправді не запрошував людей вступити до своїх лав. Це, мабуть, причина того, що група братиславських громадян вирішили створити незалежний Братиславський ГФ як відкритіший, аніж його аналог ГПН.

Зважаючи на це, словацький рух намагався врятувати свої позиції в очах громадськості. У декларації, виданої керівництвом ГПН 22 листопада 1989 р., констатувалося: ініціатива відкрита для усіх громадян, котрі відмовилися від насильства. Також було зазначено, що ГПН хоче стати «рухом у масштабах всього суспільства», але не визначалася необхідність створення філій за межами Братислави. З огляду на газетні коментарі й листи, які надходили до ГПН, громадяни вважали цей рух назвою Братиславського ГФ [8]. Відповідно члени ГПН були змушені активізувати власну діяльність, передусім у руслі поширення своїх ідей серед населення. Це спричинило поступовий процес перейменування осередків ГФ на ГПН або об'єднання з ним [12]. Так, до червня 1990 р. ГФ зник зі Словаччини.

Незважаючи на певні особливості утворення та діяльності ГФ і ГПН, з часом ці протестні рухи стали наймасовішими та найвпливовішими у республіці, бо саме вони відіграли вирішальну роль в організації та проведенні «Оксамитової революції» – безкровному поваленні комуністичного режиму в Чехословаччині унаслідок вуличних акцій протестів 16 листопада – 29 грудня 1989 р. Лідери ГФ та ГПН очолили народне повстання, зуміли надати йому організованого характеру й упродовж кількох тижнів домогтися докорінних змін у суспільно-політичному житті Чехословаччини.

У Польщі усвідомлення необхідності й невідворотності змін привело реформаторів з ПОРП і політичну опозицію до «круглого столу», який тривав від 6 лютого до 4 квітня 1989 р. Зі сторони уряду перемовини очолював генерал Ч. Кіщак, від опозиції – лідер «Солідарності» Л. Валенса. За спільною угодою, уряд і «Солідарність»

досягнули згоди щодо політичних та економічних змін, унаслідок котрих Польща перейшла до демократії та ринкової економіки. Також сформовано перехідні Національні збори (сейм і сенат), які розпочали період реформ; створено пост Президента Польщі. Важливим досягненням «Солідарності» на цих перемовинах стало надання опозиції доступу до ЗМІ, введення квоти на виборах до сейму, на котрих 65% місць гарантувалися ПОРП та її союзникам, 35% – опозиції, а найголовніше – легалізація самої профспілки «Солідарність». Сейм пропонувалося обирати вільним голосуванням. Після перемовин 4 червня 1989 р. проведено парламентські вибори, де «Солідарність» здобула перемогу. В сенаті опозиція отримала 99 місць зі 100 [1].

Після виборів, розпочався період демократичних перетворень. Було запроваджено політичну демократію, у зв'язку з чим виникли десятки нових партій різної орієнтації, здійснювався перехід до ринкової економіки через роздержавлення власності. Нова економічна політика за керівництва міністра фінансів Л. Бальцеровича, отримала назву «шокової терапії». Було ліквідовано державний контроль над цінами, розпочалася приватизація державної власності, в економіку залучався іноземний капітал. Ці заходи сприяли стабілізації ринку: магазини наповнювалися різноманітними товарами, зникло поняття дефіциту. Проте перебудова економіки стикалася зі серйозними труднощами: знизився життєвий рівень населення, виникло масове безробіття (на початку 1992 р. – 2 млн). Слабка соціальна захищеність трудящих призвела до акцій протесту. Чимало людей розгубилися, втратили життєві орієнтири. Особливо погіршилося становище робітників текстильної промисловості, розташованої навколо Лодзі, а також вугільної та металургійної на півдні країни. Рівень життя сільських жителів, котрі в 1993 р. становили близько третини економічно активного населення, зменшився на 30-40%, тобто набагато більше, ніж у інших соціальних прошарків. І все-таки, незважаючи на похмуру загальну картину, Польща рухалась уперед. Вона була першою з країн Східної Європи, яка до 1993 р. мала значні перспективи виходу зі спаду. Інфляція за 1992 р. впала до рівня 48%. Польща спромоглася стабілізувати свою валюту, не використовуючи коштів, виділених для цієї мети МВФ. Зростання обсягу виробництва ВВП, що почалось у 1992 р., тривало і пришивидшилося у наступні роки [2].

У Чехословаччині діяльність опозиції також була конструктивною. «Оксамитова революція», розпочавшись із розгону поліцією студентської демонстрації швидко перейшла у мирне русло. Це пов'язано, насамперед, з тим, що у перші дні й тижні після листопада 1989 р. стратегія діалогу з комуністами в дусі популярного на той час гасла «ми не такі, як вони» (тобто «ми не будемо боротися з ними їхніми методами») отримала перевагу над стратегією повного усунення комуністів від участі в управлінні громадськими справами та заборони Комуністичної партії як екстремістської та злочинної. Тому комуністи продовжували брати участь у політичному житті країни. ГФ та ГПН у листопаді й грудні 1989 р. разом проводили перемовини з Комуністичною партією Чехословаччини і прагнули налагодити з нею діалог про узгодження спільних дій з метою здійснення демократичних перетворень в країні.

Комуністичний режим у Чехословаччині капітулював відносно швидко. У другій половині грудня 1989 р. було досягнуто згоди зі зміни уряду, обрання В. Гавела на посаду президента і проведення перших вільних і справедливих парламентських виборів у червні 1990 р. Такому швидкому успіху суспільних рухів посприяло певною мірою й те, що у Чехословаччині частково зберігалися довоєнні чеські суспільні, політичні, економічні та культурні традиції та звичаї. Комуністам, попри всі їхні зусилля, не вдалося повністю замінити їх соціалістичними. Суспільство відгукнулося на заклики

повернутися до цих традицій, оскільки вони полегшували його адаптацію у процесі зміни суспільного ладу [9].

Разом із досягненням першочергової мети перед ГФ та ГПН виникли нові, не менш значущі завдання. Під час посткомуністичного транзиту в Чехословаччині стала актуальною проблема національного самовизначення, зокрема, отримала нове звучання проблема взаємовідносин між двома основними націями та державно-територіальними частинами федерації [11].

Навесні 1990 р. у Братиславі відбулися демонстрації з вимогою змінити назву держави, щоб відобразити рівноправний характер відносин між двома народами та нагадати чехам, Європі, всьому світу про словаків як про самобутній, самостійний народ, котрих пригнічувало те, що їх «приховували» за терміном «чехословаки». У квітні 1990 р. з'явилася нова назва країни – Чеська та Словацька Федеративна Республіка. У передвиборчих програмах всі партії Словаччини містили пункт про новий державно-правовий устрій країни.

Улітку 1990 р. проблема майбутньої чехословацької державності належала до однієї з головних у країні. Поступово словацькі партії – і «традиційні», й новостворені за поглядами на словацько-чеські відносини розділилися на тих, котрі виступали за збереження федерації, але в оновленій демократичній формі, й тих, хто почав схилитися до конфедерації та навіть до створення незалежної словацької держави. Щодо першої групи, назвемо передусім, рух ГПН. У його передвиборчій програмі, прийнятій у травні 1990 р., зазначалося прагнення «виступати за повне самовизначення словацького народу» й також підкреслювалося: «Словацьку державність ми розуміємо як природне і невід'ємне право завершити реалізацію всіх аспектів суверенітету сучасного європейського народу. Її відродження ми вбачаємо в єдиній демократичній федерації з такою самою суверенною чеською державністю. Федерацію ми розуміємо як спільні дії, як взаємовигідне об'єднання сил на основі спільних внутрішньо- та зовнішньополітичних, економічних і культурних інтересів» [8, с. 225]. З одного боку, словаки хотіли залишитися з Чехією та користуватися перевагами більшої за територією держави, а з іншого – прагнули самостійності. Керівництво Словаччини усвідомлювало, що після від'єднання від Чехії в країні наступить непростий період, виникнуть певні економічні й політичні труднощі, пов'язані з необхідністю будівництва державного апарату і держави загалом. Однак незважаючи на розуміння можливих наслідків, Словаччина цілеспрямовано крокувала у напрямку самостійності.

Суперечлива позиція щодо майбутнього Словаччини не завадила ГПН залишатися авторитетною політичною силою з великою кількістю прихильників; ГФ як і ГПН, виступав проти комуністичної влади, прагнув здійснити демократичні трансформації, зблизитися з Європою. Хоча на відміну від ГПН, де першочергова роль приділялася незалежності Словаччини, ГФ створювався у вигляді організації, опозиційної до керівництва Чехословаччини та правлячої КПЧ.

ГФ, як і ГПН, брав участь у перших демократичних парламентських виборах у червні 1990 р. як різновид широкої «парасолькової» групи, що охоплювала різні менші організації та партії. ГФ легко отримав перемогу в Чеській частині федерації, набравши майже 50% голосів (Комуністична партія – 13%). У Словацькій частині ГПН також отримала більшість голосів.

Новий федеральний парламент із перевагою ГФ та ГПН у перший електоральний термін одержав численні виклики. Новий уряд мав намір здійснити передусім велику кількість економічних та політичних реформ. Таким чином, було прийнято так званий

люстраційний закон, що діє дотепер і забороняє вищим функціонерам колишньої Комуністичної партії (від районного секретаря й вище), усім офіцерам, агентам та інформаторам колишньої служби державної безпеки обіймати вищі посади в державному управлінні (закон не поширюється на виборні посади). Попри необхідність реформування всіх сфер життєдіяльності Чехословаччини, конституційні питання, котрі стосувалися федерального статусу країни і влади – її складових Чеської та Словацької республіки – були першочерговими питаннями порядку денного [11].

Польська «Солідарність» після успішних економічних реформ стала найвпливовішою силою на політичній арені Польщі. Рух мав відділи практично у всіх містах, об'єднуючи, згідно з певними оцінками, від 90 до 120 тис. активістів. За межами країни успішна діяльність «Солідарності» надихнула керівництво та членів інших центральноєвропейських протестних рухів до рішучих дій. Під польським впливом Чехословаччина та Центральна Європа загалом перейшли від інтелектуальної критики комуністичної системи до опозиції, заснованої на конкретних заходах.

«Солідарність» зуміла задати успішний вектор діяльності протестним рухам у інших країнах, але сама не впоралася з новими викликами, які постали на її шляху. Вона виявилася недостатньо підготовленою, аби взяти на себе роль політичної партії в багатопартійній системі. «Солідарність» була сильним загальнодержавним громадським рухом, упродовж тривалого часу заміщувала політичну партію, а не сприяла становленню політичних партій.

Спочатку передбачалося, що на основі руху «Солідарність» та перетвореної ПОРП виникнуть дві відносно сильні партії, поряд з котрими існуватиме декілька десятків менших партій. Однак після поразки на парламентських виборах криза в ПОРП загострилася, і в січні 1990 р. на XI з'їзді її керівництво прийняло рішення про саморозпуск. Політичні партії, які виникли на її основі (Соціал-демократія Республіки Польща та Польський соціал-демократичний союз) виявилися досить слабкими суспільно-політичними утвореннями.

Суспільно-політичний рух «Солідарність» перетворився на домінуючу політичну силу і почав заповнювати суспільно-політичну порожнечу, що виникла після того, як ПОРП пішла з політичної сцени. Унаслідок цього з'явилася небезпека перетворення «Солідарності» з часом на нову монопольну керівну силу [2].

Після того, як Польща пройшла період заперечення комунізму, почала проявлятися відмінність інтересів в антикомуністичному таборі. Досягнення надмети, тобто звільнення від комуністичного уряду, одночасно зруйнувало основу внутрішньої єдності. На жаль, роз'єднання було переважно обумовлене власними антипатіями серед лідерів, а не розбіжностями у спільності цінностей чи інтересів. Окрім того, сам Л. Валенса зробив значний внесок у розпад «Солідарності», котра і так зазнавала конфліктів через нетерпимість до будь-якого обмеження свого впливу на політичній сцені.

З весни 1990 р. за активної ролі Л. Валенси почався процес роздроблення політичного крила «Солідарності». Виникли Угода центристських сил (УЦС), зорієнтована на Л. Валенсу, а також Громадянський рух – демократична дія та Форум демократичних сил, пов'язаних із Т. Мазовецьким [1, с. 446].

Чеський ГФ, як і польську «Солідарність» з часом почали поглинати внутрішні суперечки щодо структури руху, а також ідеологічні непорозуміння щодо міри та швидкості економічної трансформації [12]. Подібно до інших опозиційних «парасолькових» рухів у регіоні, ГФ охоплював лібералів, консерваторів, соціальних демократів, реформованих комуністів, християнських демократів тощо. Наявність серед

членів фронту представників різних ідеологічних напрямів стала причиною таких суперечностей.

Група проринкових лібералів разом із міністром фінансів та економістом В. Клаусом виступала за швидку приватизацію та лібералізацію, а також хотіла трансформувати ГФ в ієрархічну партію-організацію. До її опонентів у межах ГФ належали різні групи колишніх дисидентів та комуністів. Вони протидіяли трансформації ГФ у партію чи набір партій та наголошували на необхідності створення ринкової економіки, яка характеризувалася змішаними формами власності.

Суперечка загострилася в останні місяці 1990 р., коли В. Клауса обрали на посаду голови ГФ, що символізувало велику перемогу тих членів руху, котрі підтримували трансформацію форуму у політичну партію правого спрямування. Представники іншої групи в межах ГФ протидіяли цьому. Їхньою головною метою було підтримувати структуру ГФ як руху.

Такі суперечності й поділи, зрештою, призвели до розпуску ГФ у лютому 1991 р. Група В. Клауса створила нову партію – Громадянську демократичну партію (ГДП), а ліберальна група вирішила зберегти вільнішу структуру й отримала назву Громадянського руху (ГР). Третя група, що об'єднувала осіб, котрі спочатку вступили до форуму як протопартія – Громадянський демократичний альянс (ГДА) – вирішила зберегти свою ідентичність та заснувати ГДА у вигляді незалежної правоцентристської партії [11].

У Словаччині ГПН розпався навесні 1991 р., коли з нього виокремився Рух за демократичну Словаччину (РЗДС) на чолі з В. Мечьяром. Восени 1991 р. із частини ГПН сформувалася консервативна партія – Громадянський демократичний союз, очолена М. Поруб'яком і близька за програмою та позиціями до ГДП В. Клауса.

Отже, складна економічна ситуація у Польщі, прагнення усунути Комуністичну партію від влади та наблизитися до європейських цінностей, а також необхідність демократизації стали передумовами формування протестних рухів у Польщі та Чехословаччині. Діяльність польської «Солідарності», чеського ГФ та словацького руху ГПН, а також швидке досягнення ними бажаного результату засвідчує їхню вирішальну роль у демократизації Польщі, Чехії та Словаччини. Ці протестні рухи пришвидшили перехідні процеси у своїх країнах, зуміли усунути від влади комуністичні партії, а також сприяли формуванню та впровадженню демократичних цінностей. Польська «Солідарність» відіграла вирішальну роль у врегулюванні економічної кризи в країні, а словацький рух ГПН став основою для формування ідеї боротьби за незалежність Словаччини.

Зазначимо: результати нашого дослідження можуть бути використані в процесі аналізу особливостей посткомуністичної трансформації Польщі та Чехословаччини, з'ясування ролі протестних рухів у демократизації, досягненні незалежності й вирішенні актуальних проблем перехідних суспільств.

Список використаної літератури:

1. Бусленко В. Інституціоналізація парламентської опозиції в Польщі / В. Бусленко // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К., 2010. – № 20. – С. 444 – 453.
2. Жуковский И.И. Становление партийной системы Республики Польша / И. Жуковский. – Калининград: Изд-во РГУ им. И. Канта, 2010. – 184 с.

3. Камінська Л. Ф. Теоретичні підходи до дослідження суспільних рухів / Л. Ф. Камінська // Соціологія: Вісн. Київс. нац. уні-ту імені Тараса Шевченка.– 2010. – № 1. – С. 91 – 93.
4. Кені П. Карнавал революції. Центральна Європа 1989 р. / П. Кені. – К.: Критика, 2006. – 471 с.
5. Корбонский А. Переход к демократии в Венгрии, Польше и Чехословакии: некоторые предварительные суждения / А. Корбонский // Восточная Европа: контуры посткоммунистической модели развития. – М.: Ин-т славяноведения и балканистики РАН, 1992. – 192 с.
6. Марьина В.В. Чехословацкая историография: перипетии движения к «бархатной» революции (1945 – 1989 гг.) / В. Марьина // Революции 1989 года в странах Центральной (Восточной) Европы. Взгляд через десятилетие. – М.: 2001. – С. 147 – 169.
7. Ротмистров А. Н. Общественные движения: опыт классификации социологических концепций [Электронный ресурс] / А. Н. Ротмистров. – Режим доступа: http://ecsocman.hse.ru/data/2011/02/05/1214886336/Rotmistrov_06.pdf
8. Харциева Г.Ю. Отношение словацких партий и движений к дезинтеграции ЧСФР / Г. Харциева // Политические партии и движения Восточной Европы: проблемы адаптации к современным условиям. – М.: 1994. – С. 223 – 239.
9. Штіндл К. На прапорі чеських президентів міститься гасло «Правда перемагає» [Електронний ресурс] / К. Штіндл. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/POLITICS/na_prapori_cheskih_prezidentiv_mistitsya_gaslo_prawda_p_eremagae.html
10. Feffer J. Creating a Spectacle in Slovakia [Електронний ресурс] / J. Feffer. – Режим доступу: <http://www.johnfeffer.com/creating-a-spectacle/>
11. Gomez V. From Protest to Party: The Transformation of Post-Communist Opposition Movements in East-Central Europe [Електронний ресурс] / V. Gomez. – Режим доступу: www.cpsa-acsp.ca/papers-2007/Gomez.pdf
12. Krapfl J. Civic Forum, Public Against Violence, and the Struggle for Slovakia [Електронний ресурс] / J. Krapfl. – Режим доступу: <http://www.escholarship.org/uc/item/410258c8>
13. Szabó M. Some Lessons of Collective Protests in Central European Post-Communist Countries: Poland, Hungary, Slovakia, and East Germany Between 1989-1993 [Електронний ресурс] / M. Szabó. – Режим доступу: www.ajk.elte.hu/file/SzaboMate-Lessons.pdf

---

**PROTEST MOVEMENTS OF CENTRAL AND EASTERN EUROPE COUNTRIES IN
1980-1990
(BY THE EXAMPLE OF POLAND, CZECH REPUBLIC AND SLOVAKIA)**

Iryna Chmil

Ivan Franko National University of Lviv
Institute of philosophy, department of political science
Universytetska st., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: iryna.chmil@ukr.net

The preconditions of the protest movements' creation in Poland, Czech Republic and Slovakia are considered; the peculiarities of their activity during the transformation of political systems are analyzed; explored the role of protest movements in the democratization of Central European countries.

Keywords: protest movements, communist parties, transformation of political systems, independence, crisis, revolution, democratization.

**ПРОТЕСТНЫЕ ДВИЖЕНИЯ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНО-ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ В
1980-1990 ГГ.
(НА ПРИМЕРЕ ПОЛЬШИ, ЧЕХИИ И СЛОВАКИИ)**

Ирина Чмиль

Львовский национальный университет им. Ивана Франко,
философский факультет, кафедра политологии,
ул. Университетская, 1, 79000, Львов, Украина
e-mail: iryna.chmil@ukr.net

Рассматриваются предпосылки образования протестных движений в Польше, Чехии и Словакии. Анализируются особенности их деятельности в период трансформации политических систем. Исследуется роль протестных движений в демократизации центральноевропейских стран.

Ключевые слова: протестные движения, коммунистические партии, трансформации политических систем, независимость, кризис, революция, демократизация.